

Hikmet Kırık, *Türk Siyasal Modernleşmesi: Cumhuriyetin Demokratik Kökenleri*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2020, 239 s.

Değerlendiren: Elif Nagihan Türköz

Osmanlı-Türkiye modernleşme çalışmalarının ana eksenine bakıldığında, Fransız siyasi çizgisinin özelde ise pozitivist yaklaşımın tercih edilmiş olması genel bir kabul olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Fransız düşünürlerin modernleşme serüvenimize kaynaklık etmesi bakımından akademik çalışmalarda çokça ele alınmış oldukları gözlenmektedir. Durkheim ise özellikle Ziya Gökalp üzerinde bırakmış olduğu etki bakımından ön plana çıkmaktadır. Durkheim'in siyaset sosyolojisi açısından ve Durkheim'in yaklaşımının Türk siyasal modernleşmesinin demokratik köken arayışı özelinde ele alınması ise özgün bir fikir olarak karşımızda durmaktadır. Bu anlamda kitabın yeni bir saha açmış olduğu söylenebilir. Yazar, konusuna odaklanmış ve eserin iyi anlaşılmasına çaba göstermiştir. Kitap iyi hazırlanmış, akıcı bir üsluba sahip ve kitaptaki fikirler bağlamına oturmuş görünmektedir.

Kitabın yazarı Prof. Dr. Hikmet Kırık, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde görev yapmaktadır. Hikmet Kırık'ın *Türk Siyasal Modernleşmesi, Cumhuriyetin Demokratik Kökenleri* eseri haricinde türban sorunu, Cumhuriyet dönemi pragmatizmi, kamusal alan ve demokrasi konularında kitapları bulunmaktadır. Çalışmaları düşünüldüğünde, Cumhuriyet döneminin yazarın ilgi alanına girdiği söylenebilir. Bu bağlamda diğer çalışmalarının ele almış olduğumuz eseri ile uyumlu olduğu ve bu alanda yazarın tecrübe sahibi olduğu görülmektedir.

Kitapta öncelikle teknik açıdan, ilk iki bölümde oldukça fazla yazım hatasının olduğunu belirtmek gerekiyor. Zaman zaman bu hatalar akışı bozmakta ve dikkat dağıtmaktadır. Bununla birlikte yazarın kimi zaman ifadelerinde tekrara düşmüş

@ Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi. ealtunten@hotmail.com

ID <https://orcid.org/0000-0002-0537-1041>

© İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/D0289
insan & toplum, 2021.
insanvetoplum.org

olduğu gözlenmektedir. Ancak bu tekrarlar, yazarın söz konusu örneklerin önemine dikkat çekmek istediği noktalar olarak nitelendirildiği takdirde sorun teşkil etmemektedir. Bununla birlikte kitapta genel olarak basılı kaynakların kullanılmış olduğu görülmektedir.

Hikmet Kırık'ın *Türk Siyasal Modernleşmesi-Cumhuriyetin Demokratik Kökenleri* eseri; önsöz, giriş ve sonuç bölümleri haricinde toplam üç bölümden oluşmaktadır. Önsözde yazar, kitabın yazılma hikâyesinden bahsetmekte ve Anthony Giddens'in *Durkheim'da Siyaset ve Devlet* başlıklı çalışmasıyla Türkiye'de siyaset sosyolojisine dair bazı yeni fikirlerin üretilebileceğine olan inancı ile çalışmalara başladığından söz etmektedir. Yazar, Westminster Üniversitesi Demokrasi Çalışmaları Merkezi'ndeki çalışmalarının ve merkezdeki seminerlerin (konuşmacılar arasında Anthony Giddens, David Held, Stuart Hall, Chantal Mouffe, Ernesto Laclau gibi düşünürler vardır) etkisiyle bir kitap fikrinin doğduğunu belirtmiştir.

Giriş bölümünde yazar öncelikle siyaset sosyolojisinde temel yaklaşımlardan kısaca söz etmektedir. Marx, Weber, Gramsci, Althusser, Foucault gibi isimler bu bölümde zikredilmekle beraber esas olarak siyaset sosyolojisi alanında Durkheim'in, Weber ve Marx'ın gölgesinde kalmış olduğu vurgulanmaktadır. Yazara göre "günümüz gelişmiş kapitalist toplumlarda yaşanan gelişmelerin entelektüel etkilerinden biri olarak Durkheim'in siyaset sosyolojisini yeniden gündeme" (s. 24) gelmesiyle gölgede kalma durumu gerilemeye başlamıştır. Hikmet Kırık, demokrasi meselesinin tartışılmasında Durkheim'in olası katkısının önemsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda Durkheim'in modern topluma dair kapsamlı çözümlerinin günümüz koşullarına dair isabetli öngörüler içerdiğini vurgulayan yazar, birinci bölümde Durkheim'in eserlerinden hareketle onun siyaset sosyolojisini tartışmaya geçmiştir. Bu bağlamda organik dayanışma, birey kültürü, devlet ve demokrasi temelinde Durkheim'in siyaset sosyolojisine dair genellikle ön plana çıkmayan fikirleri açığa çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Kitabın ikinci bölümünde yazar öncelikle Osmanlı-Türk modernleşmesinin; "kendine özgü koşulları göz ardı edilmeden, Durkheim'in kavramlaştırmaları çerçevesinde, devletin konumu, işlevleri ve devlet toplum ilişkisinin aldığı özgün biçim itibarıyla genel hatları açısından batılı örneklerle paralellikler" (s. 98) gösterdiğinden söz etmektedir. Bu paralellikleri açıklarken yazar, devletin işlevinin "güç" merkezli tanımından "adalet" merkezli tanıma doğru evrildiği örneğini vermektedir. Bununla birlikte yazar, Türk modernleşmesi ile Batı liberal geleneği arasındaki farka değinmekte, rasyonelleşme ve özgürleşmenin öznesi olarak birey-kolektif farklılığına vurgu yapmaktadır. Öncelikle Türk modernleşmesi ile Batı liberal geleneğini kıyaslayabilmek

ontolojik bir temele dayanır. Türk modernleşmesine kaynaklık etmesi bakımından Anglosakson siyasi çizgi yerine Fransız siyasi çizgisinin takip edilmesinden doğan seçim bu temeli oluşturur. Anglosakson geleneğinde; ampirist dünya görüşü, tedricî bir değişim modeli, bireysel liberalizm, evrimci anlayış gibi özellikler görülmekteyken Fransız geleneğinde; rasyonalist yaklaşım, devrimci değişim modeli, kolektivizm gibi nitelikler mevcuttur. Bu açıdan Türk modernleşmesi ile Batı liberal geleneği arasında yapılacak bir karşılaştırmada, daha en baştan modernleşme tercihindan kaynaklı farklılıkların ifade edilmesi, konuya yaklaşımlarda daha sağlıklı olacaktır.

Üçüncü bölümde Cumhuriyet modernleşmesiyle değişimlerin toplumsal yaşamı da kapsayacak şekilde genişlemesinden ve bu durumun ortaya çıkardığı zorluktan söz edilmiştir. Bu bölümde; Jürgen Habermas'ın yaşam dünyasının rasyonelleşmesi olarak tanımladığı sürecin cumhuriyet modernleşmesini açıklayıp açıklamadığı sorusuna cevap aranmıştır. Yaşam dünyasının rasyonelleşmesinin en belirgin yanı ise “toplumsal bütünleşmenin geleneksel biçimi, anlam ve semboller sisteminin” yerine “bilinçli ve eleştirel düşünme süreçleri temelinde ortaya çıkan yeni dayanışma tarzının” (s. 144) ortaya çıkması olarak açıklanmıştır. Daha sonra yazar, Türk anayasacılığının kaynaklanma anına odaklanmıştır. Kaynaklanma anındaki başarısızlık yazara göre demokratikleşme sürecindeki geri çevrimlerin sebeplerindedir.

Hikmet Kırık, Türkiye'nin demokrasi tecrübesinin liberal-illiberal ikileminden hareketle ele alınmasına örnekler vermiş ve esas olarak bu ikilem dışında bir bakış açısıyla Türkiye'nin demokrasi tecrübesini ele almanın bir imkânı olup olmadığını sorgulamıştır. Bu imkân ise Durkheim'in modern siyasete bakışından yola çıkılarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet dönemi fikrî modernleşmesinin Durkheim ile kurulan irtibatının genel olarak siyasal modernleşmeyi de yeni bir bakış açısıyla değerlendirme fırsatı sunduğu yazar tarafından ifade edilmiştir. Eserde, Durkheimci görüşlerle Cumhuriyet dönemi modernleşmesi arasındaki ilgi, Ziya Gökalp'in fikirleri üzerinden ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Gökalp'in eserlerinden örnekler verilerek Durkheim'in fikirleri ile benzerliği vurgulanmıştır. Birey kültürü, demokrasi, ortak bilinç, toplumsal gerçeklik gibi örneklerle konu desteklenmiştir.

Bu bölümde yazar, “ilim, fen ya da teknolojinin değerden bağımsız olmadığına hatta onların değerleriyle beraber geldiğini” (s. 149) ifade etmiştir. Gelenekçilerin modernleşme anlayışında ise bunun göz ardı edildiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte gelenekçi ya da modernleşmede gelenekle saf tutanların, teknoloji-değer birlikteliğini görebilmiş ya da kabul etmiş olmaları takdirde modernleşme sürecinin daha az gerilimli olacağı yazar tarafından ifade edilmiştir. Modernleşme süreci geriliminin bu tek yönlü ve bağlamdan kopuk açıklama biçimi oldukça tartışmalıdır. Öncelikle modern-gelenek

karşıtlığının sorunlu bir açıklama biçimi olduğu uzun süredir vurgulanan bir durumdur. Nitekim Joseph R. Gusfield, “Tradition and Modernity: Misplaced Polarities in the Study of Social Change” (1967) adlı makalesinde “mevcut kurumlar, değerler ve geleneğin değişimlere ve modernleşmeye engel teşkil ettiği” tezini tartışır. Bu tartışma sonucunda geleneksel formların değişime karşı olduğu kadar değişime destek sağlayabileceği vurgulanır. Gelenek ve moderniteyi karşı karşıya getirme çabasının gerçek hayatta yaşanan uzlaşıları ve karışımları görmezden gelmek olduğu Gusfield tarafından dile getirilir. Hikmet Kırık’ın söyleminde modernleşme paradigmasının kabul edilmiş olduğu gözlemlenmektedir. Oysaki genel kabullerin ötesinde bir yaklaşım sergileneneğine dair iddialar kitabın başında ifade edilmiştir. Diğer taraftan modernleşme sürecinde gerilim hattının bir tarafını oluşturan gelenekçi ya da muhafazakâr olarak niteleyebileceğimiz kesimin algısı, genel durumu, muhafaza edilebilecek bir değerinin kalmadığına dönük hayal kırıklıklarını anlamaya çalışmadan böyle bir açıklama yapmanın yetersiz kalacağı kanaatindeyim. Gelenek taraftarları ya da muhafazakâr kesim, rejimle sorun yaşamamakla beraber “değerler”in korunmasına dönük cumhuriyet modernleşmesiyle bazı sorunlar yaşamıştır. Bu bağlamda muhafazakârların eskiye ait olan, eskiyi temsil eden ancak değerli gördüğü şeylerin tamamen reddedilmesine tanık olmasının travmatik bir boyutu olduğu vurgulanmalıdır. Kısacası modernleşme serüveninin daha az gerilimli ya da daha az sorunlu olabilmesinin açıklanabilmesi, gelenekçilerin teknoloji-değer birlikteliğini kavramasından ya da kabul etmesinden daha köklü birtakım gerçekliklere dayanmaktadır.

Sonuç bölümünde Hikmet Kırık, kitapla ilgili genel bir özet oluşturmuştur. Yazar, Anthony Giddens’in açtığı yolda Durkheim’in siyasal kuram ve iktidarın doğasına ilişkin fikirlerinin açığa çıkarıldığını ifade etmiştir. Cumhuriyetin siyasal modernleşmesini açıklamak için Rousseau-Ansiklopedistler ve Durkheim çizgisinin takip etmenin gerekliliğinin fark edildiğini vurgulayan yazar, özellikle İttihat ve Terakki Partisi’nin bu çizgiyle oldukça benzer nitelikler gösterdiğini belirtmektedir. Kabaca bu konuda “yönetenlerin toplumsal adaletin gereğini akılcılık temelinde yerine getirmesi, yönetilenlerden beklenenin ise dürüstlük temelinde bir sosyalleşme ve siyasi ahlak tavrı sergilemek olduğu” (s. 234) ifade edilmiştir. Eserde modernleşmeyi oluşturan olgular bütünüünün karşılaştırması üzerinden Türkiye’nin siyaset sosyolojisinin bugününe dair tespitler yapılmıştır. Yazarın deyişiyse modernleşmenin olgusallığı kadar anlatsal, söylemsel boyutu da göz ardı edilmemeye çalışılmıştır. Bu anlamda önemli noktalara vurgu yapıldığı ifade edilmelidir.

Yazar, cumhuriyet modernleşmesinin seçkin yönüne odaklananların sürece toplumsal desteğin olmadığı yanılışına kapıldıklarını ifade etmiştir. Açıklama olarak

ise “değişim inisiyatifinin, kurumsal yapıların, modernleşmenin toplumsal yaşama etkisi sonucu iktisadi sosyal ve kültürel koşullarla uyumlaştırma girişiminin” (s. 235) olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu açıklamalar, toplumsal desteğin olduğuna kanıt olarak görülmemiştir. Modernleşmenin toplumsal yaşama etkisi bağlamında toplumun etken ya da edilgen rolüne odaklanmak bu süreci açıklamak için daha doğru olacaktır. Alan yazında sıkça ifade edildiği gibi Türkiye’de yaşananlar her ne kadar yönetici elit tarafından devrim olarak adlandırılrsa da halk desteğiyle bir devrim yaşanmamıştır. Bu anlamda Fransa’daki değişim sürecini devrim, Türkiye’deki değişim sürecini ise reform olarak adlandırmayı daha doğru buluyorum. İki ülkenin yapısal ve toplumsal farklılıklarının değişim süreçlerine olan etkisi bu bağlamda göz önünde bulundurulmalıdır. Modernleşme sürecine toplumsal desteğin olduğu iddiası eserde her ne kadar teorik düzlemde ele alınmış olsa da eleştiriye açık gözükmektedir.

Sürecin sınırlı temsiliyet olgusunun sıradan bir dayatma olarak görülmesi ise esas sorun olarak nitelendirilmiştir. Demokratik eksikliklerin her toplumsal-siyasal süreçte olduğu gibi çatışma unsurlarını tetiklemesi kaçınılmazdır. Bu anlamda yazarın da vurguladığı gibi modernleşmeye demokratik kökenler üzerinden bakış açıları geliştirmek önemlidir. Yazarın Türk siyasi modernleşmesini Durkheim’in kavramsallaştırmaları üzerinden okumaya çalışması, genel eğilimlerden farklı olarak eseri ön plana çıkarıyor. Ancak bunu Durkheim-Gökalp benzerliğine indirgemenin özgün bir yanı olmadığını ifade etmek gerekiyor. Kitabın son kısmı özellikle bu ilişkiyi ortaya çıkarmaya dönük. Kitabın genelinde ise Durkheim’in kavramsallaştırmalarının cumhuriyetin demokrasi serüvenini, devletin özerkliği ve korporatizme yaptığı vurgular sonucunda anlamlı bir açıklama biçimi olarak görmenin başarılı bir özetinin sunulduğu ifade edilmelidir.

Durkheim’in kavramsallaştırmalarının cumhuriyetin demokrasi serüvenini liberal bir perspektiften okuyabilme potansiyeli olduğunu da vurgulayan yazarın, bu serüvenin belki de kaynaklanma anına ilişkin görüşlerine birkaç şey eklemek isterim. Türkiye’de modernleşme serüvenine dair [ikinci bölüme ilişkin yapmış olduğum eleştiriye de geliştirmek anlamında] Fransız düşünce geleneği tercihindeki ekonomipolitiğin dikkate alınmadan yapılan açıklamaların yetersiz olduğu kanaatindeyim. Batı felsefesinin ana omurgasını oluşturan iki düşünce geleneğinden [ilki Fransız düşünce geleneğidir] biri olarak Anglosakson düşünce geleneğinin modernleşme serüvenimize dâhil edilmesi hâlinde modernleşme hikâyemizin farklı boyutlara gelebileceği ihtimali her zaman akılda tutulmalıdır. Kısaca “kendiliğinden oluşan sosyal düzen” nosyonu, süreklilik ve tedrici değişim vurguları, bireysel liberalizm, çoğulcu demokrasi, evrimci niteliği ile Anglosakson cumhuriyetçiliğinin değerleri daha

liberal bir perspektiften cumhuriyet modernleşmesine kaynaklık edebilirdi. Ancak kolektivizm, sorumluluk, devrimcilik, görev, devletin gücü, egemenliği gibi kavram setiyle Kıta Avrupası-Fransız cumhuriyetçiliğinin ya da düşünce geleneğinin tercih edilmesi, modernleştiricilerimizin bilinçli bir tercihi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bilinçli tercih; bürokrasi, devletçi sermaye ve eşraftan oluşan sosyal kesim ittifakının devam etmiş olmasına dayanan sınıfsal bir boyuta sahiptir. Bu sınıfsal boyut ise söz konusu egemen grubun çıkarlarının korunması ve devamına yönelik kaygının temelinde açıklanabilir. Bu bağlamda, cumhuriyet modernleşmesini ve onun demokrasi serüvenini liberal bir perspektiften okumak isteyen yazarın Durkheim odağındaki yöntem arayışına ek olarak söz konusu alana yönelik içerik bağlamında da çözüm bulunabileceği ihtimalinin modernleşme hikâyemizin başlangıcında saklı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

Gusfield, J. R. (1967). Tradition and modernity: Mislplaced polarities in the study of social change. *American Journal of Sociology*, 72(4), 351-362.